

SPRAWOZDANIE Z KONFERENCJI NAUKOWEJ „SZTUCZNE RAJE...?”

Użytki w kulturze i literaturze
Słupsk, 13—15 września 2000 roku

Konferencja, na której próbowano udzielić odpowiedzi na pytanie o obecność i zakres wpływu używek na twórczość artystyczną, miała miejsce w Słupsku w dniach 13—15 września 2000 roku. Zorganizowana za sprawą dr. Michała Kuziaka (PAP, Słupsk), dzięki gościnności Muzeum Książąt Pomorskich w Słupsku, przy finansowym i organizacyjnym wsparciu Pomorskiej Akademii Pedagogicznej w Słupsku, Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Gdańskiego oraz Urzędu Miejskiego w Słupsku skupiła gości z licznych ośrodków akademickich w Polsce.

Problem związku weny twórczej z używkami wstydliwie przemilczany, pomijany, potępiany z trudem toruje sobie drogę do powszechnej świadomości: że związek taki istnieje, że często stanowi nieodzowny składnik twórczej biografii, że kształtuje nie tylko obraz kultury, sztuki, literatury, ale oddziałując na światy przedstawione, dostarcza informacji o człowieku i jego miejscu w świecie. Pozostaje problem, czy wykreowane pod wpływem używek światy stanowią próbę „dotknięcia” rzeczywistości, człowieka, jego egzystencji, czy naprawdę znaczą w sposób istotny dla pozyskiwania wiedzy o świecie i człowieku, czy też, pozostając kreacjami „chorej wyobraźni”, zaklamują istotę tego, co jest; czy stanowią klucz do transcendencji, czy jedynie wytrych; czy są dobrą drogą służącą poznawaniu rzeczywistości, czy jedynie drogą na skróty.

Próbę odpowiedzi na te pytania rozpoczął referat prof. dr hab. Miłoslawy Bukowskiej-Schiemann (UG), pt. „«Wszyscy jesteśmy wariaci, chcący za jaką bądź cenę uciec od rzeczywistości». Narkotyki i schizofrenia”. Odwołując się do nauki Freuda oraz zapisów Witkacego (którego obecność patronowała sesji nie tylko w licznych referatach, ale także poprzez znajdującą się w Zamku Książąt Pomorskich stałą wystawę malarstwa Stanisława Ignacego Witkiewicza), Pani Profesor zwróciła uwagę, że rzeczywistość wewnętrzna nie jest innym światem, opozycyjnym do rzeczywistości zewnętrznej. To poczucie obcości ciała (wspólne narkomanom i schizofrenikom) przyczynia się do wycofywania, w głąb siebie. Procesu tego dokonuje się po to, by „wewnętrzne” wyjaśniło „zewnętrzne”. Tu jednak rodzi się niebezpieczeństwo zamiany lęku przed obcością w świecie w lęk przed własnym ciałem, brakiem kontroli nad nim i poczuciem coraz większej odległości od rzeczywistości: „Świat wewnętrzny staje się światem zewnętrznym świata wewnętrznego”.

Pan dr Zygmunt Madeja (PAP Słupsk) wygłosił referat pt. „O patomechanizmach przeżyć w psychopatologii twórczości plastycznej i literackiej: wpływ używek na doświadczenia i samowiedzę twórców w perspektywie sprawozdań z regresji hipnotycznych”. Wyniki badań prowadzonych przez 25 lat na grupie 150 artystów (malarzy, plastyków, pisarzy...) wykazały w sposób jednoznaczny, że stosowanie używek (np. kokainy, nikotyny, alkoholu, kofeiny...) prowadzi do dysfunkcji, degeneracji i degradacji mózgu. Halucynogeny oddziałują negatywnie na motywację, proces twórczy, ekspresję twórczości, osłabiają kontakt ze światem zewnętrznym, zakłócają proces samowiedzy, zwiększają ilość prób i szkiców wobec dzieł skończonych, zwiększają poziom niepewności i wątpliwości. W badanej grupie zaobserwowano znaczący wzrost archaizmów, tematów tabu, animizmów, skrótów, symboli, uproszczeń, deformacji, ograniczenia w stosowanych kolorach,

w cieniowaniu, używanie barw podstawowych. Użytki zmieniają percepcję, denaturalizując ją ilościowo i jakościowo.

Po przerwie użytkowej mgr Mirosław Kocik (UMK) w referacie pt. „Użytki i poszerzanie świadomości (A. Huxsley)” zwrócił uwagę, że Huxsley, uznając konieczność „transcendowania”, za najgłębszą potrzebę duszy uważał, że najprostszym sposobem budowania mostu między człowiekiem a absolutem jest stosowanie sztucznych środków (np. meskaliny). Dr hab. Włodzimierz Szturc (UJ) w referacie „Heroiczna zoomorfia. James Douglas Morrison — poeta i wyobraźnia” ukazał związki wyobraźni J. D. Morrisona z twórczością m.in. Blaka, wspólnotę motywów, obrazów, wizji zoomorficznych form. Ale to heroina (której znaczenie — z greckiego — oznacza gotowość do wielkich czynów) pozostaje największą, główną bohaterką poematów Morrisona. Dr Adela Kuik-Kalinowska („W drodze do psychodelicznego *satori*. Użytki w poezji beatników”) zwróciła uwagę na przekonanie zawarte w poezji beatników, że użytki stanowią nową szansę na dobry wgląd w Rzeczywistość i stopniowe odchodzenie od tej drogi — również z powodu braku jej akceptacji przez mistrzów zen, przekonanych, że nie można osiągnąć *satori* (oświecenia) automatycznie.

Prof. dr hab. Jerzy Samp mówił o obecności tytoniu w zapiskach literatury kaszubskiej („Tytoń w literaturze kaszubskiej”). Początkowo (XVI—XVIII w.) zwyczaj palenia uważano za coś niestosownego, grzesznego, stąd teksty dezaprobuujące ten zwyczaj. Wraz z napływem cudzoziemców i rozpowszechnionej wśród nich mody palenia tytoniu coraz popularniejsze stały się teksty, ale i portrety z fajką w ręku (tytuniopoję). W czasie zarazy stosowano tytoń jako antidotum na morowe powietrze. Dr Piotr Pirecki (UŁ — „Świat odwrócony». O tajemnicy «używek» w komedii staropolskiej (na wybranych przykładach)”) i dr Marzena Wydrych-Gawrylak (WSP, Kielce — „Turcki trunkę i „smrodliwe ziele» — kawa i tytoń w literaturze przedzrobiorowej”) zwrócili uwagę, że w średniowieczu picie nie było elementem karnawalizacji, złem, sposobem na ucieczkę od rzeczywistości, ale trwałym elementem życia. Piwo stanowiło podstawowy napój spożywany przez naszych przodków. Z kolei przełom XIX i XX wieku przyniósł zmianę obyczajowości i zmianę w sposobie i celach picia. Młodopolski zwyczaj kreowania siebie na artystę wymagał obrazu mężczyzny „podpitego” lub wręcz pijanego, z nieodzownym „petem” w ustach („zrośnięty z ustami papierosa”). Ponadto w młodopolskiej literaturze pojawiają się użytki jako „bohaterowie”: koniaki, likiery, absynt, papierosy, wszelkie narkotyki. Powszechny staje się zwyczaj picia kawy (frakcja czarnokawców). Daje się zauważyć zbieżność między stanem społecznym a rodzajem stosowanych używek oraz związek konkretnego twórcy z rodzajem preferowanego alkoholu (np. Miciński — wino, Kisielewski — koniak, Przybyszewski — wódka...). Użytki zaczęto stosować przeciwko bólowi fizycznemu i duchowemu, dla pobudzenia weny twórczej, jako napój towarzyszący rytuałom przejścia, inicjacji, stanowiły też metonimię podróży w zaświaty, sposób na wyrwanie z nudy, banalności i pospolitości, monotonii i głupoty. O tym wszystkim referowali: dr hab. Krzysztof Biliński (UW) — „Pijany «Przybysz», czyli u źródeł autolegandy”, mgr Hanna Ratuszna (UMK) — „Alkohol w twórczości Stanisława Przybyszewskiego”, prof. dr hab. Tadeusz Linkner (UG, PAP Słupsk) — „Alkohole Micińskiego”, mgr Marek Kurkiewicz (UMK) — „Problematyka używek i ich miejsce w twórczości dramatycznej wybranych twórców młodopolskich (Kisielewski, Miciński, Przybyszewski, Zapolska)”, dr Ewa Piasecka (Uniwersytet Opolski) — „Wytrzychy transcendencji. Narkotyki i alkohol w literaturze Młodej Polski”, mgr Agata Knapczyk (Uniwersytet Wrocławski) — „W poszukiwaniu alkoholowej harmonii — między dekadentyzmem i estetyzmem *Na wspanak* J. K. Huysmansa”.

Kolejny dzień do południa w sekcji A zdominowały rozważania o użytkach w romantyzmie europejskim. Dr Michał Kuziak (PAP Słupsk): „«Kompleks Novalisa», czyli czy śmierć może być używką? (O *Hymnach do nocy*)”, mówił o wymuszaniu poprzez użytki śmierci (snu) jako sposobu na kontakt z metafizyką. Mgr Elżbieta Zarych (UJ) pisała o ponczowych wizjach kota Mruczysława. Waza z ponczem została przeciwstawiona w twórczości Hoffmanna wazie z zupą jako dwie odmienne postawy wobec życia („Fantazjotwórcza rola ponczu w życiu i utworach E. T. A. Hoffmanna”).

Prof. dr hab. Anna Kubale (UG) przedstawiła zmieniający się stosunek Zygmunta Krasińskiego

do zażywania eteru. Początkowo eteryzacja była traktowana jako zanurzenie w istnienie innego rodzaju niż ziemski świat, w stan „po śmierci” — zażywanie eteru stanowiło „antrakt między śmiercią a zbawieniem”; doświadczanie poczucia tożsamości nie wymagającej uzasadnienia. Z czasem ujawniła się ciemna strona eteryzacji i zalecenia jego ostrożnego użycia — wyłącznie w celu poznawania Tajemnicy, a nie dla mody. Prof. dr hab. Marian Śliwiński (WSP, Piotrków Trybunalski) w referacie „«Era fajkowa» w korespondencji Krasieńskiego z Gaszyńskim” ukazał topos epoki idyllicznej, czas zatrzymany określany mianem „epoki fajkowej”, do której Krasieński odnosił późniejsze swoje życie. Mgr Jarosław Ławski (Uniwersytet w Białymstoku) — „Metafora «pijanego świata» w dramacie romantycznym (wybrane tematy)” — ukazał związki okrucieństwa i picia oraz poezji i picia. „Świat pijany” rewolucjonistów z *Nie-boskiej komedii* to odwrócenie obrazu Delacroix: rewolucja prowadzona przez pijane kobiety, pozbawiona maski, jest karnawalem „na serio”, odsłania ukryte, spętane dotąd potrzeby. Pijani rewolucjoniści wyrażają tęsknotę za czymś pierwotniejszym niż kultura, za zniesieniem czasu. Dr Jacek Leszczyna (UŚ) w referacie „Obóz ułański według Maurycego Gosławskiego” omówił dwa ostatnie, mało znane poematy Maurycego Gosławskiego (*Odstępca albo renegat* i *Banko*) wydrukowane już po jego śmierci. Utwory w sposób głęboko ironiczny obnażają zbiorowe wyobrażenia przyczyn wybuchu i upadku powstania styczniowego, demistyfikując je jako mesjanistyczną ofiarę, i zaprzeczają romantycznym stereotypom. Dr Barbara Szargot (UŚ) przedstawiła „pijawką” biografię Zagłoby w referacie „Pan Zagłoba — teoretyk i praktyk pijaństwa”, zaś dr Maciej Szargot (UŚ) mówił o roli fajki i wódki w utworach J. B. Dziekońskiego. Wódka umożliwiała wymknięcie się światu za cenę odmowy powrotu do stanu trzeźwości: „Tytoń i fajka — najlepszy przyjaciel i kochanka”.

Dr Sławomir Rzepczyński (PAP, Słupsk) w referacie „Norwida «indyjski haczysz», czyli o czytaniu romansów” ukazał czytanie romansów jako XIX-wieczną używkę: romans zaniża miarę literatury i człowieka i wpływa degradująco na społeczeństwo — odczytujemy w krytycznej opinii Norwida. Referat prof. dr hab. Kazimierza Cysewskiego „Używki i ironia (na marginesie «Narkotyków» Witkacego)”, traktował o związkach między ironią a używkami. Choć narkotyki mogą stanowić inspirację do ogólnokulturowych refleksji, sama kultura często traktuje używki w sposób ironiczny. Mgr Daniel Kalinowski (PAP, Słupsk) referat „Kulinaria Witkacego” ujął w pięciu podrozdziałach: o szkach barowych, o kulinariach w Firmie Portretowej i malarstwie, o kulinariach w prozie i dramacie, o funkcjach artystycznych kulinariów i o kulinariach jako elemencie metafizycznego nienasycenia bohaterów literackich Witkacego.

W sekcji B szukano odpowiedzi na pytanie o funkcję używek w XX-leciu międzywojennym i literaturze współczesnej. Mgr Joanna Warońska (WSP, Częstochowa) — „Bohaterowie Wacława Berenta w poszukiwaniu smaku życia: wino, bąbelki, szampitra...” skonstatowała, iż motywacją pijaństwa literackich bohaterów Berenta są problemy osobiste, a nie przynależność do środowisk nadużywających alkoholu. Dr Katarzyna Krasoń (Uniwersytet Szczeciński) w referacie „Zaczarowany świat dźwięków i kolorów (o poezji G. Trakla)”, posługując się wierszami Trakla (we własnym tłumaczeniu), ukazała zależności między biografią a tekstami literackimi. Dr Sławomir Buryła (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski) — „Kto pił na wojnie?” — mówił o związkach wojny i używek w obrębie obozu koncentracyjnego, w rzeczywistości okupacyjnej oraz w getcie. Mgr Andrzej Skrendo (Uniwersytet Szczeciński) stwierdził, że używki w utworach Różewicza, jeśli się pojawiają, to raczej w ramach dyskursu pedagogicznego: „Przeciw «sztucznym rajom»” (to także tytuł wystąpienia) jest pisana biografia artystyczna autora „Śmierci w starych dekoracjach”. Dr Ireneusz Szpara (UŚ) „(Przed) Południowe upojenie. O niektórych wierszach Stanisława Barańczaka” ukazał, że używki w twórczości Barańczaka są obecne jako środki uśmierzające ból, ale też wpisujące w społeczeństwo. Mgr Piotr Sobolczyk (UJ) mówił o „Narkotyku Białoszewskiego”. W *Pamiętniku z powstania warszawskiego* papierosy występują jako środek przeciwbólowy, hamują też uczucie głodu. Z kolei kodeina i inne opiaty były stosowane jako leki przeciwgruźlicze. Dr Elżbieta Dutka (UŚ) „Alkohol — «literacka używka» w *Oksanie* Odojewskiego” wskazała, że w ostatniej powieści Odojewskiego alkohol jest stosowany jako środek ograniczający ból, opóźniający przyjęcie lekarstwa. Jednak ulga fizyczna nie pociąga za sobą ulgi psychicznej.

Ostatni dzień, 15 IX 2000, przyniósł referaty, w których jeszcze raz można było przyglądać się

roli używek w poszczególnych epokach. Mgr Ewa Jaśkiewicz mówiła o Witkacego filozofii używek („Witkacego kreatorzy sztucznych jaźni”). Enklawą metafizyki pozostaje mariaż narkotyków ze sztuką. Używki umożliwiają artyście „bardziej być”, a nie ucieczkę z rzeczywistości. Dr Artur Pastuszek (WSP, Zielona Góra) w referacie „Od boga wina do «ogłupiansów» — kilka uwag na marginesie *Narkotyków* Witkacego” zajął się związkami między szaleństwem twórcy a szaleństwem świata. Deformacja obrazu świata odnosi się do kulturowej wizji jego upadku. Używki występują w funkcji epistemicznej. Mgr Bernadetta Żynis (PAP, Słupsk) ukazała kulturowe i obyczajowe zalety włączania się w alkoholowe uczyty bohaterów Konwickiego („O pożytkach z picia płynących”). Mgr Wojciech Pacuła (UJ) w referacie „Piję, więc jestem. Mitografia A. Stasiuka” wskazał, że najbardziej rozpowszechnionym narzędziem inicjacyjnym we współczesnej literaturze jest alkohol. Pozostaje on też siłą inicjującą i napędzającą intrygę. Mgr Maciej Leciński (Uniwersytet Poznański) — „«Alkoholizm jako stan ducha». Alkohol w prozie Jerzego Pilcha” zwrócił uwagę na obecność kolejnej używki — obok alkoholu — w powieściach Pilcha. Jest nią telewizja. Nie alkohol, ale medialna karykatura (w *Monologu z lisiej jamy*) umożliwia dostrzeżenie fałszu rzeczywistości. Mgr Magdalena Mateja (UMK) zrekonstruowała alkoholową „biografię PRL-u” w referacie „Alkohol jako temat felietonistyki Stefana Kisielewskiego”. Alkoholizm w felietonach Kisielewskiego jawi się jako skutek uboczny ideologizacji, a analiza zjawisk alkoholowych w Polsce obnaża absurd politycznego życia w surrealistycznej rzeczywistości PRL-u.

Dr Bogdan Trocha (WSP, Zielona Góra) ukazał narkotyczną próbę reinterpretacji dogmatu wcielenia („Psychodeliczna interpretacja corpus christi w twórczości P. K. Dicka”) w powieściach Dicka, który łącząc różnorodne elementy teologii stworzył hybrydyczną całość, kosztem zatracenia totalności *sacrum*. Zamiast oczekiwanego objawienia — ukazuje farmakologiczną mistykę. Mgr Adam Mazurkiewicz (Uniwersytet Łódzki) wskazał, że narkotyki w fantastyce naukowej były ukazywane jako element wspomagający działanie systemu totalitarnego, umożliwiały kontrolę społeczeństwa („Władcy świata i dealerzy społeczeństwa — narkotyki jako sposób kontroli społeczeństwa przez aparat władzy w polskiej fantastyce naukowej”). Mgr Maciej Krzemiński (UMK) w referacie „Picie to wielka sztuka — życie i twórczość Ch. Bukowskiego” zwrócił uwagę, że w świecie przedstawionym powieści Bukowskiego picie alkoholu nie jest remedium na bylejałość, nie stanowi sposobu „ocierania się” o Tajemnicę, ale jest świadomie stosowanym sposobem na samozniszczenie. Alkohol nieudolnie zastępuje życie, pozwala poczuć się bohaterem — o męskości świadczy ilość wypitego alkoholu. Dr Zbigniew Jarzębowski (Uniwersytet Szczeciński) — „Alkoholowa podróż do granic egzystencji Wieniedikta Jerofiejewa” — ukazał, że dla mieszkańca totalitarnego państwa alkohol stanowił odtrutkę na „pijaną rzeczywistość” i pomagał wydobyć się poza stotalitaryzowaną bezosobową rzeczywistość.

Dr Jerzy Madejski (Uniwersytet Szczeciński) przedstawił referat o używkach więziennych, zaś mgr Agnieszka Myszk (WSP, Rzeszów) wygłosiła referat pt. „Onomastyka «użyteczna», czy «używkowa» — kilka uwag o nazwach osobowych i miejscowych motywowanych nazwami używek”.

Mgr Edward Jakiel (PAP, Słupsk) w referacie „Seks używką, rozrywką, ucieczką, czy racją bytu? O tytułowej bohaterce powieści Gustawa Daniłowskiego — *Maria Magdalena*” wykazał, że postać Marii Magdaleny w powieści Daniłowskiego stanowi połączenie czterech różnych postaci kobiecych z *Biblii*. Seksualność bohaterki ma narkotyczny charakter.

Dr hab. Tomasz Stępień (UŚ) w referacie „Alkohol — twórca — twórczość w kulturze literackiej dwudziestolecia międzywojennego” przedstawił związki alkoholu z literaturą i życiopisaniem. Alkohol umożliwiał artystom zgłębianie „ja” poprzez inicjację lub tylko uczestniczącą obserwację. Literatura zawiera opisy rytuałów spożywania alkoholu różnego rodzaju. To też ceremonia, który stanowił rodzaj przymusu (obyczajowego, towarzyskiego). Można też w literaturze tego okresu wyróżnić dionizyjski, obok samobójczego, styl picia. Tomasz Paweł Wójcik (Uniwersytet Wrocławski) zreferował, jak używki i „używanie” odbija się na żargonie studenckim („O używkach i używaniu w żargonie studentów”). Dr Anna Gomółka (UŚ) — „«Jedni jedzą, aby żyć, inni żyją, żeby pić» — alkohol we współczesnej aforystyce polskiej” mówiła o „alkoholizmie” we współczesnej aforystyce polskiej.

W dyskusjach pojawił się też motyw literatury jako używki, zwrócono uwagę na zmianę stosunku do używek i zmianę oczekiwań związanych z ich wykorzystywaniem.

Pobieżny tylko przegląd referatów wygłoszonych na trzydniowej sesji uzmysławia, jak ciekawym i inspirującym może być wgłębianie się w świat literackich używek.

BERNADETTA ŻYNIŚ

WYKAZ REFERATÓW

- 1. Język i literatura w kulturze polskiej i w kulturze Zachodu. Wykład. 1998. 100 s. Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998.
- 2. Język i literatura w kulturze polskiej i w kulturze Zachodu. Wykład. 1998. 100 s. Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998.
- 3. Język i literatura w kulturze polskiej i w kulturze Zachodu. Wykład. 1998. 100 s. Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998.
- 4. Język i literatura w kulturze polskiej i w kulturze Zachodu. Wykład. 1998. 100 s. Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998.
- 5. Język i literatura w kulturze polskiej i w kulturze Zachodu. Wykład. 1998. 100 s. Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998.
- 6. Język i literatura w kulturze polskiej i w kulturze Zachodu. Wykład. 1998. 100 s. Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998.
- 7. Język i literatura w kulturze polskiej i w kulturze Zachodu. Wykład. 1998. 100 s. Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998.
- 8. Język i literatura w kulturze polskiej i w kulturze Zachodu. Wykład. 1998. 100 s. Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998.
- 9. Język i literatura w kulturze polskiej i w kulturze Zachodu. Wykład. 1998. 100 s. Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998.
- 10. Język i literatura w kulturze polskiej i w kulturze Zachodu. Wykład. 1998. 100 s. Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998.